

10. Tuzova, T. M. (2008). Informacziionno-kommunikativnoe prostranstvo kak faktor innovacziionnogo razvitiya [Information and communication space as a factor of innovative development] *Materialy` mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferenczii «Innovaczii i podgotovka nauchny`kh kadrov vy`sshej kvalifikaczii v*

Respublike Belarus` i za rubezhom» [in Russian].

11. Wolf de, H. C. (2005). Distance Education. *The International Encyclopedia of Education*. Pergamon, 1557-1563.

Н.И. Ашиток

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ
Изменения, происходящие в последнее время в сфере высшего образования, приводят к необходимости использования новых технологий работы со студентами. Такими технологиями являются, в частности, информационно-коммуникационные, которые послужили основой дистанционного обучения. Данный вид обучения характеризуется как перспективная система подготовки специалистов высокого квалификационного уровня в Украине и за рубежом. Рассмотрена история становления этого вида обучения. Приведены примеры использования организационно-методических и организационно-технологических моделей в высших учебных заведениях. Автором указаны преимущества и недостатки дистанционного обучения.

Ключевые слова: системный подход, информационное общество, информационно-коммуникативные технологии, высшее образование.

N. Ashytok

INFORMATION AND COMMUNICATION ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF MODERN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Introduction. The author notes the priorities of special education development in the context of the information society. Information society, in spite of progressive technologies and innovative structure of the system, is considerably contradictory. These contradictions arise between the technological capabilities of this type of society and the needs of education and culture. **The aim** of the article is to comprehend the development of modern higher education in the information and communication aspect, in particular, in the context of the use of these technologies in the organization of distance education. **The task** of the article is to analyze the works devoted to the formation of distance education, its models and forms, the problems arisen in the implementation of remote technologies. **Research methods.** Theoretical and methodological basis of the study are general and special methods and approaches. Being one of them, a systems approach is aimed at revealing the integrity of pedagogical objects, identifying different types of connections and bringing them together into a single theoretical picture. **Research results.** Changes in the field of higher education lead to the need to use new technologies to work with students. These technologies include information and communication technologies, which became the basis for the introduction of distance learning. The history of formation of the specified type of training is considered. Examples of the use of organizational-methodical and organizational-technological models in higher education institutions are given. The author pointed out to the advantages and disadvantages of distance learning. **Discussion.** It should be argued that particularly suitable strategy for the effective development of education in a particular country is not its competition with national education systems of other countries, but the comprehensive integration with them and with world education in general through effective practical application of their main results. Ukraine needs to take care of the competitiveness of national education, to carry out its modernization, an important component of which is the development of distance education. **Conclusion.** The competitiveness of the state depends on the competitiveness of higher education, the modernization of which now takes place on the basis of the use of information and communication technologies, including through the introduction of distance learning.

Key words: system approach, information society, information and communication technologies, higher education.

УДК 1:330 (338.124)

Т. П. Глушко

ДУХОВНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ КРИЗИ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
tetyana.glushko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8759-7975

Анотація. Стаття присвячена аналізу феномену «духовного капіталу» як відносно нового структурного рівня у теорії нематеріальних форм капіталу поряд із людським, соціальним та символічним. Основна увага приділена сутності та структурі даного феномену, а також його соціально-практичному значенню для розвитку сучасного українського суспільства. Авторка доходить висновку, що духовний капітал є системою ціннісного обґрунтування стратегій економічного розвитку і визначає якість соціальних систем. Він є формоутворюючим для продуктивної економічної ідеології та економічної культури суспільства, а також основою формування національної ідеї.

Ключові слова: духовний капітал, гібридна криза, українське суспільство, когнітивні війни, цінності, освіта, національна економіка, економічна стратегія.

Вступ

Гібридна криза 2020 року із супутнім їй глобальним карантинном стала принципово новим та досить несподіваним для сучасного світу явищем. Якщо криза 2008 року була суто фінансовою, то у 2020 році ми опинились у ситуації її переходу у сектор реальної економіки. Тобто, ми маємо структурну, ідеологічну та ресурсну кризу, а також кризу економічної картини світу. Фактично сьогодня ми можемо стверджувати, що неоліберальна економічна доктрина продемонструвала свою безперспективність, що стало остаточним

показником поразки ліберального капіталізму. Недарма Дж. Грей називає цю кризу поворотним моментом в історії людства, наголошуючи, що вірус виявив якраз ті суттєві слабкості глобальної економічної системи, які були неякісно залагоджені після кризи 2008 року (Gray, 2020).

Крім того, пандемія суттєво прискорила процес дезінтеграції, який більш повільно, але все таки розвивався протягом останніх років. І якщо раніше феномен де-глобалізації був здебільшого теоретичним концептом (У. Белло та ін.), то сьогодні ми спостерігаємо за його поступовою

протоколізацією на рівні національних держав і, дійсно, можемо стверджувати, що глобалізація спричинила де-глобалізацію (Bello, 2009; Grey, 2020). Відповідно, економічні системи національних країн прямують сьогодні до зменшення взаємозалежності, а розуміння цілей економіки виключно у контексті зростання основних фінансових показників більше не буде достатнім. У цих нових умовах основним осередком вирішення економічних проблем стає саме національна держава, тому ключовим завданням сьогодення є «створення більш надійних та придатних для життя економічних систем, ніж ті, що підпорядковувалися анархії світового ринку» (Grey, 2020).

Отже, в умовах кризи економічної картини світу ми спостерігаємо процес остаточного руйнування звичного світового порядку та поступове формування нового. Ключові риси останнього і характерні йому форми соціальної взаємодії залежать від національних стратегій протидії тим викликам, які перед нами постали. В умовах гібридної кризи, яка в Україні супроводжується елементами світоглядної, економічної, політичної та структурно-організаційної криз, на один із перших планів, на наш погляд, виходить якраз феномен духовного капіталу.

Мета і завдання

Мета даного дослідження полягає у визначенні сутності та змісту такого феномену, як духовний капітал, у розкритті його соціально-практичного значення. Відповідно, завдання розкриваються на рівні аналізу сутнісних та змістовних характеристик, а також структурних рівнів прояву духовного капіталу і його функцій у контексті розвитку соціальних систем.

Методологія дослідження

Методологічним підґрунтям даної розвідки є системний та структурно-функціональний аналіз феномену духовного капіталу, що вже напрацьований у сучасній літературі, з орієнтацією на синтез окремих його елементів і у напрямі створення цілісної концепції, яка відобразить сенс даного поняття й практичні виміри його застосовності для розвитку українського суспільства в умовах гібридної кризи сучасності.

Результати

Власне, поняття капіталу є ключовим для будь-якої соціально-економічної системи з часів А. Сміта та К. Маркса. Однак наприкінці минулого століття змістовні аспекти даного поняття збагатилися додатковими смисловими вимірами, а саме окрім звичного матеріального та фінансового (в тому числі й спекулятивного) капіталів сформувались уявлення про людський, соціальний і символічний капітал. Разом із тим, сьогодні такої градації вже теж недостатньо. І хоча поняття «духовний капітал» може викликати певний подив, адже і соціальний, і символічний форми капіталу теж не є матеріальними, але феномен «духовного капіталу», все ж таки, потребує самостійного дослідження з позиції сучасного соціально-філософського знання.

Так, сучасний турецький дослідник М. Сьойлемез

пропонує розрізняти «три основних елементи духовного капіталу: взаємність, рівність та повагу» (Сьойлемез, 2013: 217). Він вважає, що саме ці три складові є важливими для становлення й продуктивного розвитку *механізмів соціальної довіри*. Йдеться про усвідомлення продуктивних соціальних цінностей, таких як довіра, рівність можливостей та повага до праці кожного громадянина держави незалежно від його соціального статусу. При цьому автор наголошує, що важливо «створити не односторонній механізм довіри, а ціле середовище довіри, частиною якого стануть усі елементи системи» (Сьойлемез, 2013: 204).

Ще більш рання робота присвячена духовному капіталу, яка датується майже самим початком століття, позиціонує духовний капітал як «модель організаційної та культурної сталості... капітал, який відображає наші спільні цінності, бачення майбутнього та фундаментальні цілі нашого життя» (Zohar, Marshal, 2005: 4). Духовний капітал, на думку дослідників, відображає те, у що ми віримо, заради чого існуємо, що нас надихає і за що ми готові нести відповідальність. Важливо також відзначити, що згадані нами автори, так само як і ми, жодним чином не застосовують релігійних концептів для аналізу феномену духовного капіталу й наполягають, що даний феномен не має до релігії жодного стосунку.

Натомість ідеться саме про *ціннісні аспекти соціально-економічної взаємодії* як на рівні окремих індивідів, так і бізнесу та інших колективних суб'єктів соціальної діяльності. Як відзначає Дж. Дейст, ведучи мову про недоліки сучасної неоліберальної доктрини та тієї економічної практики, що затвердилася на рівні капіталістичних традицій, економіка є і завжди буде вченням про людську діяльність, особливо у контексті вибору та суб'єктивного розуміння цінностей (Deist, 2020: 163). Якраз останній аспект і є ключовим для розуміння сутності духовного капіталу суспільства, адже останній якраз і визначає якість та специфіку тих економічних стратегій, які це суспільство колективно реалізовує.

Варто відмітити, що свого часу вже А. Сміт відзначав, що який би ступінь егоїзму ми не приписували людині, але їй все ж таки характерно проявляти турботу про іншого, а тому «щастя інших необхідне нам, навіть якщо ми просто є його свідками» (Сміт, 1997: 11). Ця думка демонструє, що моральні характеристики особистості та міра їхнього прояву є визначальною рисою якості будь-якої соціальної системи. Ця теза є, на наш погляд, досить важливою передтечею виокремлення духовного капіталу, як показника цінності людського щастя, та усвідомлення його ключового значення для прогресивного розвитку соціальних систем. Її логічним продовженням є думка Г. Мінського про те, що забезпечення повної зайнятості населення країни та скорочення масштабів бідності у ній, а також зменшення нерівності має важливе значення для забезпечення фінансової та економічної стабільності (Рей, 2018: 29), адже такий підхід демонструє потребу піклуватися про *спільне благо як основу економічної стабільності*.

Отже, зважаючи, що сьогодні основним чинником

зростання для усіх економік світу залишається капітал – саме у широкому значенні цього терміну, тобто з урахуванням нематеріальних його форм (Григорьев, Макарова, 2019: 44), – ми мусимо чітко розуміти структуру капіталу у XXI столітті та його сутнісні ознаки. Адже однією з ключових проблем все ще залишається пошук ефективних моделей розвитку, які дозволили б сформувати умови для економічного прогресу країн, що розвиваються. Тому особливої уваги потребує якраз специфіка тієї економічної матриці, що сформувалась у нашому суспільстві. Точніше, варто говорити про відсутність чіткої економічної політики та надійно працюючих господарських і виробничих систем, які б сприяли економічному прогресу держави та акумуляції усіх необхідних їй форм капіталу.

Тут важливо зазначити, що сучасна економічна теорія, на жаль, загалом хвибує на досить суттєвий недолік, про який веде мову вже згадуваний нами Дж. Дейст, наголошуючи, що «економіка деградувала до рівня прогностичної дисципліни, яка не може нічого точно спрогнозувати... та до суто емпіричної дисципліни, яка збирає данні, але випускає з уваги саму суть» (Deist, 2020: 166-167), тому дослідник доходить висновку, що духовні та смисложиттєві виміри у сучасній економіці відсутні (Deist, 2020: 168).

Відповідно, коли ми говоримо про розвиток економіки, мова йде не про маніпуляції з віртуальними економічними показниками, які демонструють уявне «зростання», а саме про розвиток реального виробничого сектору, що здатен забезпечити потенціали для економічного прогресу суспільства. Тобто, йдеться про розвиток господарського потенціалу країни, а про не фінансові маніпуляції з облігаціями внутрішнього державного займу чи курсами валют. Як вдало свого часу наголосив Г. Мінські, управлінців грошима цікавлять виключно короткотермінові прибутки, а їхньою основною ціллю є приріст капіталу від цінних паперів, яким досить легко маніпулювати» (Рей, 2018). Саме тому важливо вдосконалювати економічну політику в інтересах реального виробничого сектору, а не фінансових спекуляцій.

Недарма однією із суттєвих тенденцій XXI століття є відновлення промислового сектору та повернення до активного регулювання економіки, тобто у якості основного пріоритету постає неоіндустріалізація національних економік (Національна модель, 2016: 7), що є показником відродження економічного націоналізму. Адже наявність власного промислового виробництва та підтримка українського виробника – це дійсно питання національної економічної безпеки держави, особливо у кризових умовах.

Разом із тим, відшліфована техніка масових політичних й економічних маніпуляцій створила умови для розвитку своєрідної глобальної ієрархії з чітким розподілом регіональних соціально-економічних переваг. Постмодерний стиль мислення з притаманними йому симулякрами, відобразившись в економічній сфері, сформував дискурс, лабиринти якого ведуть нас сьогодні у безвихідь. Відсутність системних навиків логічного осмислення дійсності є, на наш погляд, показником відсутності продуктивних

цілей та цінностей і, як результат, маємо нераціональну політичну й господарську поведінку населення нашої країни, що наносить ще більшу шкоду й так тяжкому соціально-економічному стану.

Досить вдало генеалогію нашої економічної ситуації пояснює сучасний український економіст Ю. Кіндзерський, наголошуючи, що «у населення швидко розвинулась невгамовна «жага» до споживацтва, не підкріплена такою ж «жагою» до ефективної праці» (Кіндзерський, 2019: 232). Мусимо погодитись, що феномен консумеризму, дійсно, значною мірою визначає повсякденну поведінку сучасного українця, який намагається споживати максимум, виробляючи мінімум, здебільшого споживаючи в кредит. Така форма економічної поведінки є проявом відповідних глобальних тенденцій, і, разом із тим, є абсолютною деструктивною на рівні національних економік, які розвиваються.

Країни з розвиненим економічним потенціалом до певної міри можуть дозволити собі «культуру» консумеризму, а от країни, які не мають надійного «економічного базису» – ні, адже для них цей феномен є показником перманентної заборгованості (Рей, 2018). Усвідомленню цього факту якраз суттєво посприяла криза, спричинена пандемією COVID-19, продемонструвавши фінансові можливості атлантично-європейського регіону у підтримці своїх громадян, на відміну від багатьох країн Східної Європи, і, особливо України, для якої цей період став критичним для виживання більшості представників малого та середнього бізнесу, тобто *потенційного середнього класу, який так остаточно й не сформувався*.

Тоді як, наприклад, китайська глобальна торгова платформа Alibaba функціонує саме як точка зростання малого та середнього бізнесу, оскільки саме ці сегменти китайської економіки безпосередньо взаємодіють із потенційним покупцем роздрібного товару у глобальному просторі. У результаті обсяги її щоденного фінансового обігу в рази перевищують річні ВВП більшості сучасних країн, в тому числі й України. Тому тяжко не погодитися з висновками Ю. Кіндзерського про «хронічну кризовість і деградацію української економіки», основним напрямом виходу з якої дослідник якраз і вважає відмову від доктрини споживацтва як самоцілі та збалансування споживчих потреб населення з виробничими можливостями країни (Кіндзерський, 2019: 235).

На наш погляд, ще одним суттєвим прорахунком в економічній політиці нашої держави є надмірне захоплення експортом сировини та імпортом готової продукції, що й спричинило сплеск консумеризму без розвитку виробництва та завело нас у ситуацію майже повної відсутності реального економічного сектору, тобто у глухий кут розвитку національної економіки. Прорахунки в економічній політиці, характерні для України протягом майже всього періоду незалежності, спричинили досить складні наслідки. Кредитна політика урядів протягом усіх попередніх років була суто фінансово орієнтованою й не передбачала довгострокової стратегії розвитку та відповідних структурних реформ у сфері соціально-економічних інституцій.

Недалекоглядність та безперспективність такого підходу й продемонструвала нам ситуація глобального карантину, коли виробничий потенціал та фінансова стабільність країни виявилися ключовою перевагою в умовах вимушеної самоізоляції громадян. Так, концентрація основного виробничого сектору планети в Китаї в умовах кризи продемонструвала недалекоглядність політики економічного глобалізму загалом. Як наголосив Дж. Грей, ситуація, коли основні медичні товари виробляються у Китаї – чи будь-якій іншій окремій країні – більше не толеруватиметься, а виробничий потенціал буде відновлюватись і розглядатись як питання національної безпеки (Grey, 2020).

Тому на даному етапі вже зрозуміло, що *постпандемічна епоха* вимагатиме структурних змін у національній економічній політиці та економічній структурі держав загалом. А такі зміни можуть відбутись виключно на рівні *системного осмислення цілей, інтересів та основних цінностей економічної культури суспільства*, тобто на рівні творення якісного духовного капіталу. На наш погляд, метанаративом продуктивного економічного розвитку має стати відповідна *національна ідея як ключовий елемент духовного капіталу суспільства*.

Адже основною проблемою соціального менеджменту в Україні є орієнтація на запозичення чужого економічного та політичного досвіду, а не створення власної програми стратегічного розвитку на зразок досвіду одного з лідерів «азійських тигрів», який сформував стратегію повноцінного «перезавантаження» структурних та стратегічних рівнів національної економічної політики. Такий підхід є важливим прикладом створення *дієвого духовного капіталу у вигляді системи ціннісного обґрунтування економічної стратегії* та дійсно вартий наслідування. Цей процес зайняв, за підрахунками Лі Куан Ю, якраз тридцять років (Плейт, 2015). Тобто якби ми міркували стратегічно у 1991 році, на сьогодні цей трансформаційний процес міг би добігати свого логічного завершення й сформувати принципово іншу країну, ніж та, у якій ми сьогодні живемо.

Відповідно, *для продуктивного розвитку національної економіки варто створювати не нові потреби, а нові цінності*, причому не тільки споживчі, тобто формувати духовний капітал у якості основного стратегічного орієнтиру. Однією з ключових перспективних цінностей для українського суспільства є трансформація національної економічної парадигми на ідеологічному рівні. Саме ця цінність постала сьогодні як ніколи гостро. Адже та глобальна трансформація канви світової економічної політики, яку спричинила пандемія COVID-19, засвідчила потребу ґрунтовного аналізу «неочевидних» тенденцій у світовій економіці та перегляду національної економічної політики загалом.

Отже, сьогодні є необхідними парадигмальні трансформації у національній українській економіці, зокрема у структурі її інститутів на рівні ефективізації діючих виробничих секторів, що сприятимуть становленню та розвитку саме *економічної нації* (Глушко, 2015). Відповідно,

економічна модель України має бути побудована наново, як свого часу у Сингапурі, вона має стати інтелектуальною власністю українського уряду, оскільки повинна *враховувати цінності та інтереси саме українського суспільства*. Запозичення «чужих» моделей, як ми вже мали змогу пересвідчитися на власному тридцятирічному досвіді, ніколи не буде ефективним, адже будь-яка економічна модель завжди орієнтована виключно на інтереси тієї нації, яка її розробила. Тому нам потрібна нова парадигма управління економічними процесами в країні, яка передбачатиме стимулювання внутрішнього виробництва, оскільки виробництво якісних товарів та не менш якісних послуг є одним із головних показників економічної продуктивності країни.

Розуміння цього факту вимагає *серйозної роботи з освітніми стратегіями* у нашій країні, адже суттєве зниження якості освіти так само спостерігається з початку 90-х років минулого століття й *спричиняє занепад наявного духовного капіталу суспільства*, важливим структурним елементом якого, окрім національної ідеї, є якісна освіта. У цьому контексті досить вдало процес деградації нашого національного економічного потенціалу пояснює вже згадуваний вище Ю. Кіндзерський, який зауважує, що зневага до освіти суттєво послабила можливості суспільства до генерування інновацій (Кіндзерський, 2019: 234).

Відповідно, національна модель економічної освіти має орієнтуватись не на неоліберальні тренди, адже останні вже продемонстрували свою практичну неефективність, а на формування інноваційних стратегій розвитку національної економіки. До того ж, в умовах впровадження індустрії 4.0. зростатиме потреба саме у якісних показниках освітніх практик. При цьому під якістю мається на увазі не тільки уміння збирати й аналізувати інформацію, а й системне її осмислення, уміння здійснювати коректну постановку проблем та знаходити практично доцільні варіанти їхнього вирішення. Отже, сьогодні ми маємо аналізувати економічні процеси не лише на основі абстрактних соціальних трендів, а, перш за все, створювати та впроваджувати в життя інноваційні стратегії для України, на зразок проекту Інтермаріум, який передбачає своєрідний економічний союз східно-європейських країн (Boichenko, 2020).

Параметри соціальної системи у контексті сучасних пост-глобальних трансформацій передбачають ще один важливий аспект, про який варто згадати у контексті сучасної кризи, – смисловий або когнітивний. Як вдало відзначив Г. Почепцов, «якщо інформаційна війна впливає на процеси передачі інформації, то когнітивна – на процеси мислення та прийняття рішень» (Почепцов, 2019: 3). Дослідник пояснює сутність когнітивної війни, відзначаючи її вплив на мислення людини, а саме *на ключові смисли та цінності*, якими вона оперує, змінюючи, у такий спосіб, її поведінку. Тобто йдеться про атаки на недостатньо сформований у суспільстві духовний капітал.

Отже, йдеться про *війну нарративів*, коли ціннісне навантаження останніх працює як своєрідна ментальна зброя. Так, сучасний американський дослідник Б. Алленбі відзначає, що якраз наративи імпліцитно формують ядро ідентичності індивідів та забезпечують конструювання й перевірку смислів (Allenby, 2017: 1). У такий спосіб, когнітивна війна являє собою *деструктивну роботу з ментальними вимірами світосприйняття*. Основним інструментом у такій війні стають маніпуляційні техніки, спрямовані на управління моделями мислення, особливо економічними та політичними.

Власне, про активне впровадження когнітивних війн можна говорити починаючи з експансії неоліберальної економічної доктрини, яка підпорядкувала мисленнєві стратегії урядів більшості національних країн, і закінчуючи гібридною експансією нашого східного сусіда, військові дії котрого є когнітивними значно більшою мірою, ніж операційними. Тому сьогодні наші соціально-економічні програми потребують суттєвого переосмислення та закріплення самостійних від впливу східних і західних традицій соціальних інститутів. Саме тому якісна освіта є важливим засобом формування імунітету до економічних і політичних софізмів та евфемізмів, що функціонують як «наративна зброя».

Відповідно, суттєвим показником *становлення самодостатнього духовного капіталу суспільства* буде формування національного економічної стратегії, яка сприятиме якісній трансформації основних моделей економічної поведінки, орієнтованої на реалізацію національних економічних інтересів. Нова економічна модель потребуватиме якісно нових характеристик: зміни внутрішньої економічної політики та нового розуміння структури видатків; забезпечення різностороннього та комплексного розвитку національної економіки; суттєвого збільшення обсягів внутрішнього ринку тощо. Також не варто зосереджуватись на тимчасовому капіталі – позичковому та віртуальному, в тому числі на грантах та фаундрейзингу, як це відбувається сьогодні. Економічна стратегія країни має проявити себе як мистецтво соціального управління та сприяти формуванню економічної культури нового типу, адже потужна національна економіка є надійною основою сталого розвитку та протистояння кризам у майбутньому. Саме тому феномен духовного капіталу набуває першорядного значення, адже він є основою обґрунтування ціннісного каркасу національної економічної ідеології.

Обговорення

Розробка продуктивної економічної стратегії для України передбачає, на наш погляд, не стільки орієнтири на ЄС та США, скільки на країни Східної Європи та ті регіони світу, які зацікавлені у співпраці та створенні альтернативних ринків. Адже вже існуючі ринки із суттєвим обігом капіталу не зацікавлені у залученні нових «гравців», до того ж значно слабших за себе. Тому важливо розробити альтернативну стратегічну перевагу та забезпечити

зростання ролі національної держави як суб'єкта економічної політики. Про це частково йдеться у дослідженні М. Бойченка, а також прочитується між рядками в аналітиці Дж. Грея та у систематизованому спадку Г. Мінськи, представленому Р. Реєм.

Створення внутрішнього продукту з доданою вартістю та повноцінне проходження індустріалізаційної стадії є важливим етапом на шляху становлення самодостатньої економічної системи. Однак суттєві зміни у структурі економічних процесів XXI століття, такі як цифровізація та індустрія 4.0, сформували принципово нове конкурентне середовище, в умовах якого ключову роль відіграє інноваційний потенціал економічної культури соціуму. Сучасна Україна значною мірою відстала від тих потенціалів, які демонструють розвинені країни світу. Тому національна програма неіндустріалізації, розробкою якої займаються фахівці-економісти, має враховувати значну кількість альтернативних підходів та інноваційних нюансів, які конкурують у сучасному глобальному просторі.

Формування продуктивної концепції національного економічного поступу неможливе без приділення достатньої уваги розвитку духовного капіталу суспільства та без врахування його практичної ролі. Остання досить змістовно відображена у роботах Д. Зоар стосовно до суспільства загалом, та у дослідженні М. Сьойлемеза стосовно продуктивного середовища для розвитку бізнесу. Визначальна роль усіх форм капіталу для соціального прогресу країн детально проаналізована у дослідженнях економістів Л. Григор'єва та Є. Макарової, а згубність такого явища як консумеризм – Ю. Кіндзерським. Когнітивні війни як явище, що орієнтоване, як мінімум, на трансформацію і, як максимум, на знищення духовного капіталу, досліджене Г. Почепцовим та Б. Алленбі. Далеко не всі перераховані аналітики вживають поняття «духовного капіталу», однак, усі вони ведуть мову про важливість продуктивної *ціннісної складової економічного світогляду*, яка, по суті, й формує смислове ядро такого феномену як духовний капітал.

Висновки

Структура духовного капіталу, на наш погляд, має виглядати наступним чином: підґрунтям соціальної довіри має стати розкриття економічного потенціалу *національної ідеї* у контексті цінностей та цілей суспільства; самодостатня *економічна ідеологія* мусить забезпечити світоглядну інтеграцію громадян, а *якісна освіта* – ефективні стратегічні мережі в середині країни та за її межами; тоді як продуктивна *економічна культура* – сформувати високий рівень довіри та кооперації в середині системи. Саме тому, з нашої точки зору, *духовний капітал є ключовим аспектом людського капіталу*, якість якого, за висновками більшості сучасних аналітиків, відіграватиме першорядну роль у новій економіці та визначатиме зростання економічного добробуту.

Отже, боротьба за свою національну економічну суб'єктність має спиратись на такі *функції* духовного капіталу, як *інформаційна, комунікативна та*

захисна (через освіту як основу протистояння когнітивним війнам), інтеграційна (засобами акумуляції національної ідеї), морально-психологічна, культурна та легітимаційна (засобами функціонування ефективних мереж стратегічної взаємодії). Акумуляований за роки незалежності, але все ще розрізнений, духовний капітал нашого суспільства потребує свого ідейного оформлення на рівні визначення цінностей та цілей, на які ми орієнтуємося, адже *духовний капітал – це капітал ціннісно-обґрунтованих соціальних стратегій*. Шлях впровадження цієї форми капіталу у життя суспільства є значно більш працездатним, ніж тактика економічного та політичного наслідування, якої ми дотримувалися після розпаду радянської імперії, однак саме цей шлях є сьогодні вкрай необхідним для збереження країни на світовій мапі.

Список літератури

- Allenby B. White Paper on Weaponized Narrative [Electronic resource] / B. Allenby. – 2017. – Access mode: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rCU0iUHIWPCJ:https://weaponizednarrative.asu.edu/file/198>
- Bello W. The Virtues of Deglobalization [Electronic resource] / W. Bello // Foreign Policy in Focus. – 2009. – Access mode: http://fpif.org/the_virtues_of_degloabalization/
- Boichenko M. Intermarium as One of the Future European Image of Ukraine / M. Boichenko // Future Human Image. – 2020. Volume 13. – P. 6-13.
- Deist J. Mises and the New Economics // Anatomy of the Crash. The Financial Crisis of 2020. Ed. by Tho Bishop. – Alabama: Mises Institute. – P. 157-169.
- Gray J. Why This Crisis is a Turning Point in History [Electronic resource] / J. Gray. – 2020. – Access mode: <https://www.newstatesman.com/2020/04/why-crisis-turning-point-history>
- Zohar D., Marshal I. Spiritual Capital: Wealth We Can Live By / Danah Zohar, Ian Marshal. – Oakland: Berrett-Koehler Publishers, 2005. – 192 p.
- Глушко Т. П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст. Монографія / Т. П. Глушко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 299 с.
- Григорьев Л. М. Норма накопления и экономический рост: сдвиги после Великой рецессии / Л. М. Григорьев, Е. А. Макарова // Вопросы экономики. – 2019. – № 12. – С. 24-46.
- Кіндзерський Ю. В. Консьюмеризм як привнесена ідеологія деградації суспільства, держави, економіки: феноменологія прояву в Україні / Ю. В. Кіндзерський // Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст.: перспективи нової парадигми. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: КНТЕУ, 2019. – С. 231-235.
- Національна модель неоіндустріального розвитку України: монографія / за заг. ред. В. П. Вишневського / НАН України, Інститут економіки промисловості. – Київ, 2016. – 518 с.
- Плейт Т. Беседы с Ли Куан Ю. Гражданин Сингапур или Как создают нации / Т. Плейт; [пер. А. Г. Ракин]. – М.: Олимп-Бизнес, 2015. – 232 с.
- Почепцов Г. Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях / Г. Почепцов. – Харьков: Фолио, 2019. – 320 с.
- Рей Р. Я ж вам казав! Сучасна економіка за Гайманом Мінськи / Р. Рей; [пер. з англ. О. Вальчишен та ін.]. – К.: Наш формат, 2018. – 288 с.
- Сейлемез М. С. Духовный капитал / М. С. Сейлемез; [пер. с турецкого Е. В. Олениковой]. – К.: АГТ плюс, 2013. – 220 с.
- Смит А. Теория моральных чувств / А. Смит. – М.: Республика, 1997. – 351 с.

References

- Allenby, B. (2017). White Paper on Weaponized Narrative. Retrieved from <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rCU0iUHIWPCJ:https://weaponizednarrative.asu.edu/file/198>
- Bello, W. (2009). The Virtues of Deglobalization. Retrieved from http://fpif.org/the_virtues_of_degloabalization/
- Boichenko, M. (2020). Intermarium as One of the Future European Image of Ukraine. *Future Human Image*, 13: 6-13.
- Deist, J. (2020). "Mises and the New Economics" in the Anatomy of the Crash. The Financial Crisis of 2020. Tho Bishop (Ed.). Alabama: Mises Institute.
- Gray, Jh. (2020). Why This Crisis is a Turning Point in History. Retrieved from <https://www.newstatesman.com/2020/04/why-crisis-turning-point-history>
- Hlushko, T. (2015). Ekonomichna teoriia natsii: sotsialno-filosofskyi kontekst. Monohrafiia [Economic Theory of Nation: Socio-Philosophic Context. Monograph]. Kyiv: Dragomanov University publishing house [in Ukrainian].
- Hrygoriev, L., Makarova, E. (2019). Norma nakopleniya i ekonomicheskyy rost: sdvigi posle Velikoy retsessii [The Rate of Accumulation and Economic Growth: Shifts After the Great Recession] *Voprosy ekonomiky [Economic issues]*, 12: 24-46 [in Russian].
- Kindzersky, U. (2019). Konsiumeryzm yak pryvnesena ideolohiia dehradatsii suspilstva, derzhavy, ekonomiky: fenomenolohiia proiavu v Ukraini [Consumerism as a brought ideology of degradation of society, state, economy: phenomenology of manifestation in Ukraine]. *Theoretic-Methodological Transformations of Economic Science in XXI Century: Perspectives of the New Paradigm. Conference Proceedings*. Kyiv: KNTEY: 231-235 [in Ukrainian].
- Natsionalna model neoindustrialnoho rozvytku Ukrainy: monohrafiia [National Model of the Neo-Industrial Development of Ukraine]. (2016). Kyiv [in Ukrainian].
- Plate, T. (2015). Besedy s Li Kuan Yu. Grazhdanin Singapur ili Kak sozdayut natsii [Conversations with Lee Kuan Yew. Citizen Singapore: How to Build a Nation]. Moscow: Olymp-Business [in Russian].
- Pochepzov, H. (2019). Kognitivnyye voyny v sotsmedia, massovoy kulture i massovykh kommunikatsiyakh [Cognitive Wars in Social Media, Mass Culture and Mass Communications]. Harkov: Folio [in Russian].
- Seylemez, M. (2013). Dukhovnyj kapital [Spiritual Capital]. Kyiv: AGT plus [in Russian].
- Smith, A. (1997). Teoriya moralnyh chustv [Theory of moral sentiments]. Moscow: Pеспублика [in Russian].
- Wray, R. (2018). Ya zh vam kazav! Suchasna ekonomika za Haimanom Minsky [Why Minsky Matters. An Introduction to the Work of a Maverick Economist]. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Zohar, D., Marshal, I. (2005). Spiritual Capital: Wealth We Can Live By. Oakland: Berrett-Koehler Publishers.

Т. П. Глушко

ДУХОВНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНСЬКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ГИБРИДНОГО КРИЗИСА

Статья посвящена анализу феномена «духовного капитала» как относительно нового структурного уровня теории нематериальных форм капитала на ряду с человеческим, социальным и символическим. Основное внимание уделено сущности и структуре данного феномена, а также его социально практическому значению для развития современного украинского общества. Автор приходит к выводу, что духовный капитал является системой ценностного обоснования стратегий экономического развития и определяет качество социальных систем. Он является формообразующим для продуктивной экономической идеологии и экономической культуры общества, а также основой формирования национальной идеи.

Ключевые слова: духовный капитал, гибридный кризис, украинское общество, когнитивные войны, ценности, образование, национальная экономика, экономическая стратегия.

Т. Hlushko

SPIRITUAL CAPITAL OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF HYBRID CRISIS

Introduction. The article is devoted to the analysis of the spiritual capital phenomenon as a comparatively new structural level in the theory of non-material forms of capital, namely, a human, a social and a structural ones. The main attention is drawn to the practical meaning of the spiritual capital for the development of modern Ukrainian society, which is **the aim** of this research. **The tasks** are to define essence, structure and functions of the spiritual capital phenomenon. **Research methods** are systemic and structural-functional analysis. **Research results** demonstrate that Ukrainian society has a very low level of spiritual capital development and requires serious transformation of the economic thinking strategies. **Discussion.** A few authors have used the term "spiritual capital", but most of them emphasized the importance of values as the core of spiritual capital in economic strategies. **Conclusion.** Spiritual capital is a system of valuable justifications of the economic development strategies and defines the quality of social systems. The structure of social capital is the following: economic potential fulfillment of the *national idea* in the context of values and goals of society should be the basis for social trust; self-sufficing *economic ideology* is responsible for citizen's cognitive integration; *high-quality education* creates effective strategic networks inside and outside the country; and, at the same time, *productive economic culture* provides high level of trust and cooperation inside the system. That is why, in our opinion, *spiritual capital* is a *key aspect of human capital* and its quality. According to the conclusions of the most modern analysts, spiritual capital will have the crucial meaning for the new economics. Therefore, the struggle for our national economic subjectivity should be relied on the *functions* of spiritual capital, specifically: *informational, communicative and defensive* (through education as the ground for confrontation in cognitive wars), *integrative* (with the help of an effective national idea), *moral-psychological, cultural and legitimizing ones* (by effective strategic networks). Thus, accumulated over the years of independence, but still fragmented spiritual capital of our society requires its ideological conceptualization. Its implementation into the social life is much more labour-consuming than those economic and political mimicry we have been followed after the collapse of the Soviet empire, but for today such implementation is extremely necessary for the sake of the country.

Keywords: spiritual capital, hybrid crisis, Ukrainian society, cognitive wars, values, education, national economy, economic strategy.

УДК 001+621.383 + 535.14

В. І. Онопрієнко

ФОТОНІКА – БАГАТОЦІЛЬОВИЙ ПРІОРИТЕТ СВІТОВОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Інститут досліджень науково-технічного потенціала та історії науки
імені Г. М. Доброва НАН України
valonopr@gmail.com

Анотація. Фотоніка зараз – світовий міждисциплінарний пріоритет. Розглядаючи перспективи інноваційних ефектів фотоніки в країнах із перехідною економікою, зроблено висновок, що вони поки що є суперечливим. В Росії є досить значний масив закордонних публікацій високого рівня, але практично відсутні запатентовані за кордоном технологічні рішення в галузі фотоніки. Це пов'язано з дефіцитом великих вітчизняних компаній, які працюють в цій галузі і конкурентоспроможних у світовому масштабі. В Україні і Республіці Білорусь є сильні і реформовані інститути з відділами та лабораторіями в області фотоніки, кафедри фотоніки в провідних університетах, але поки можна відшукати лише поодинокі публікації в міжнародних журналах, а випускники спеціальності «Фотоніка» в кращому випадку працюють в зарубіжних фірмах. Але, незважаючи на перешкоди, участь країн у засвоєнні і використанні ефектів фотоніки є цивілізаційним викликом з вагомими соціально-гуманітарними і громадянськими наслідками.

Ключові слова: фотони, фотоніка, оптичні сигнали, фотонні технології, волоконо-оптичні системи зв'язку, лазерне виробництво, медична діагностика і терапія, технологія показу і проекції, оптичні обчислення, соціально-економічні, соціокультурні ефекти фотоніки.

Вступ

Сучасний етап науково-технологічного розвитку визначається у світі саме розвитком технологій, тоді, як раніше, він йшов від наукових відкриттів до їхнього впровадження у виробництво. Зараз цих технологій багато і доводиться з них обирати такі, які можуть привести до кардинальних зсувів у системі виробництва та у соціальному житті. Фотоніка – саме така комплексна галузь, яка продовжує нарощувати свій революційний потенціал в різних галузях виробництва і суспільного життя.

Мета статті – продемонструвати, у який спосіб відбувається відбір новітніх технологій, за якими перевагами вони проходять крізь фільтр соціально-економічних критеріїв і здобувають визнання для фінансування і розповсюдження в економіці та культурі.

Методологія дослідження пов'язана із стрімким прогресом сучасних мегатехнологій (інформаційних, когнітивних, біо- та нанотехнологій; фотоніка теж до них належить), які викликають низку нових світоглядних і методологічних проблем. Ці технології мають високі культурогенні властивості, здатні трансформувати культуру, тому необхідно

розглянути вплив новітніх технологій на ціннісне ядро світобачення людини. Сучасні мегатехнології зобов'язані своїм виникненням таким цінностям індустріального суспільства як наукова раціональність, визнання цінності незалежної, автономної особи, свобода, пріоритет творчої діяльності і тому подібне. Проте такі цінності зазнають змін під впливом високих технологій. Так, новітні технології, з одного боку, сприяють затвердженню раціональності в культурі, з іншого – підривають її основи. Завдяки можливостям, які надає для обміну інформацією інтернет, різко зросла мобільність наукових комунікацій і ефективність наукової діяльності. Однак, з іншого боку, під впливом того ж інтернету в науці сьогодні фактично руйнується достатньо збалансована експертна система, що склалася в комунікаціях наукових співтовариств ще в ХІХ столітті і яка дозволяє не засмічувати науку сумнівною інформацією.

Результати

Фотоніка – дисципліна, що займається фундаментальними і прикладними аспектами роботи з